

АРХАЇЧНІ ФОРМИ ПРЕДИКАТИВ СТАНУ У СИНТАКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі збереження архаїчних рис у синтаксичній системі говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Серед предикатних синтаксем стану простежена значна кількість архаїчних форм. Досліджувана говірка відтворює не тільки певні граматичні архаїчні форми, але і сучасне їх функціонування, через діалектний матеріал може бути відтворена динаміка синтаксичних одиниць від давнини до сучасності.

Ключові слова: архаїчна форма предиката стану, синтаксичний рівень говірки, перфект, зворотні дієслова.

Звернення до окремої давньої діалектної системи у складі архаїчного говору відкриває перед дослідниками широкі можливості для простеження мовних явищ глибокої давнини у їх розвитку і сучасному функціонуванні. До таких діалектних систем належить гуцульська говірка села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Під час експедицій 2010–2011 років ми виконали і проаналізували аудіозаписи діалектних монологічних текстів носіїв говірки найстаршої і середньої вікової категорії.

При розгляді функціонування синтаксичних одиниць шляхом опрацювання текстових записів з досліджуваної говірки звертаємо увагу на регулярність архаїчних форм дієслів на позначення як предикатів дії, так і предикатів стану. Формування синтаксичної системи в історії розвитку української мови, як засвідчують пам'ятки і діалектний матеріал, йшло шляхом поступового розчленування груп мовних засобів для вираження категорій предикатів дії і предикатів стану. Це розчленування знаходило відображення у аналітичних формально-граматичних струтурах архаїчних предикатів.

Предикат стану приналежності у синтаксичній структурі досліджуваної говірки у багатьох випадках зберіг формально-граматичні залишки перфектних форм, наприклад, 1 особа множини: *у с'в'ето мали с'мо од'не запас'ки но'сили / у с'в'ето / а на та'киї ден' мали смо із 'воўни*. Матеріал показує, що перфектні частки, як правило, функціонують як препозитивні проклітики до дієслівних лексем, що нині втратили своє семантичне навантаження. В історії українського мовознавства існували різні погляди на залишкові форми абстрактних зв'язок теперішнього часу, які, за визначенням Л.А. Булаховського, є «мертвими залишками старовини» [3, с. 48]. В.М. Русанівський називав їх особовими формами минулого часу [7, с. 325–327]. В.І. Добош зазначав, що залишкові частки *-м, -с', -с'ме, -с'те* загалом не слід кваліфікувати як зали-

шки перфекта. Дослідник ці мовні одиниці називає «дієслівно-особовими енклітиками» [6, с. 136–155].

У досліджуваній гуцульській говірці простежуємо залишки архаїчних форм предикатів зворотного стану*. Послідовно збережені архаїчні аналітичні форми дієслів зворотної семантики зі вживанням препозитивної архаїчної частки у фонетичних варіантах: *с'а, с'е, се, си, с'у, с'і*, наприклад: *ў нас 'наска / 'наска с'е не'че; се с'м'іуу (сміюсь); та так се ста'райес'е; чим йа с'і 'ви'л'іч'іла; с'е ві'д'ала, се же'ниў; с'е ли'шили, с'е пост'ройіли, с'е ст'ройіли*. Функціонування архаїчної частки у препозиції до дієслів домінує, вживання постфіксів *се, с'е, си* простежуємо в поодиноких випадках: *бо то'то а'бу'е 'дерево ли'тит' зам'і'шейесе, по'путайес'е; а'ле т'і лис'точки поприв'іазуєси*. Препозитивне вживання архаїчних часток *с'е се, си, с'у, с'і* у складі предикатних синтаксичних одиниць загалом є типовим явищем у говорах південно-західного наріччя. У досліджуваній діалектній системі простежуємо ствердіння *с* у складі зворотних часток. Це явище, як зазначав К.Ф. Герман, найбільш поширене є в гуцульських говірках Північної Буковини [4, с. 221]. Аналіз текстових матеріалів з говірки показав, що постфікс *ся* інформатори іноді вимовляють як звужений варіант *сі*, що також зближує досліджувану діалектну систему з гуцульськими говірками Буковини: *він сі см'іе, він см'ієсі*.

У досліджуваній говірці простежуємо функціонування архаїчних форм предикатів стану як результату певної дії, як результату розумової діяльності людини, як зв'язку між двома семантично-елементарними ситуаціями, які охоплюють широке коло синтаксем. Наслідком цих процесів є і функціонування подвійних відмінків, вживання інфінітивів в іменній і означальній позиції тощо. Формування категорії стану пов'язане з первісною нерозчленованістю іменника й прикметника в ін-

** Ще в давньоукраїнській мові знахідний відмінок зворотного займенника функціонував як афікс форми стану дієслова.

доєвропейській прамові, з процесом ад'єктивації іменників уже з індоєвропейського періоду. Загалом, категорія стану як статичної ознаки розвинулася з однієї спільної категорії, яка раніше використовувалася то як назва предмета, то як назва ознаки. Складні іменні присудки у досліджуваній говірці досить часто представлені за формою давнього подвійного називного іменникового компонента, наприклад: *ти ме^н'і н'і'йкий чоло'в'ік не йе* (у синтаксичній конструкції другий називний іменника функціонує при дієслові-зв'язці теперішнього часу); *о'на 'каже ми'н'и / Ан:очко / мо'лис'е 'Богу / йа 'каже 'була слу'жанка* (у синтаксичній конструкції другий називний іменника функціонує при дієслові-зв'язці минулого часу).

На базі подвійних відмінків формувалася орудний предикативний, історія якого є однією з характерних рис слов'янських мов у цілому, яка виділяється її з-поміж інших індоєвропейських мов [8, с. 478]. «Орудний предикативний спочатку розвивався в речівниках – пише Є.К. Тимченко – далі в прикметниках і дієприкметниках» [11, с. 80]. Якщо взяти всі форми абстрактної зв'язки у складних присудках у цілому, то у XIV–XVI ст.ст. другий називний у давніх пам'ятках української мови, як зазначають науковці, вживався частіше від орудного предикативного. У діалектах, зокрема південно-західних, орудний предикативний і досі посідає незначне місце порівняно з другим називним [5, с. 63; 1, с. 81]. При абстрактній зв'язці теперішнього часу другий називний зберігся найдовше. Саме така зв'язка, як писав Є.К. Тимченко, була нормою для південно-західних говорів [12, с. 16]. При старих аористичних, імперфектних, перфектних, плюсквамперфектних дієсловах-зв'язках також переважав називний, бо нова форма орудного не встигала закріплюватися за новими формами зв'язок. Як показують наші спостереження, наслідками функціонування подвійного називного у досліджуваній говірці є: 1) широке вживання форм називного відмінка іменників при дієсловах називання. Це явище відзначене П.І. Приступою [9, с. 75] як характерне для синтаксичної системи говорів південно-західного наріччя в цілому. Наведемо приклади з говірки: *і ше так 'мач'енка так назив'вайес'е по'нашому; 'тоже та'к'і 'р'іпл'аники так 'тоже назив'валис'е; с'таўл'е у та'ку полоти'а'ну / назив'вали буро'в'ір назив'валис'е та у 'тому в'і'ц'і'жуйут сир; Се назив'ваўс'а верс'тат / ну а там / 'кажут то'то шо на'нижувано то'то п'р'ажа шо с'а т'кало / то то'то назив'валос'а 'нити; ва'ри^е з 'того ш'е в'і'ходи назив'вайес'а 'вурда / так си назив'вайе 'вурда се назив'вайе; в'і'т:ак бе^н'ремо / і в'і'т:ак назив'вайетс'а куле^н'ш'ір /*

та'киї дерев'іанії з'роблений; 2) паралельне функціонування подвійного називного прикметника і орудного предикативного, наприклад: 'мамка 'моїа кот'ра 'була 'файна / 'мамка 'була / і обла'с'ним депу'татом; і ра'йон:им депу'татом / і 'була во'на / всим / до кол'госпу / ланко'воў / во'на та'ка 'була ў 'мене 'мамка 'дуже та'ка бу'ла / 'дуже ос'в'ичена бу'ла 'мама.

За спостереженнями діалектологів, нині у південно-західних говорах збережені архаїчні синтаксичні конструкції подвійного називного у структурі складних іменних присудків з пасивними дієприкметниками, [10, с. 51–52]. Зокрема, конструкції з пасивними дієприкметниками минулого часу в іменній частині. Ці форми присудків засвідчують певний етап формування предикативів якісного стану. На підтвердження цієї думки наведемо ряд прикладів з досліджуваної діалектної системи: *йа та'ка г'рамотна 'була; во'на не 'була про'св'іш'чен:а; а в'і'т:ак у'же на йе^н'йічко л'у'бе... листочки би 'були 'файн'і розма'л'ован'і; но там май 'бути слиў'ки 'майут 'бути ц'і чорнос'ливи су'шен'і / 'майут 'бути зва'рені; ми ка'зали ди'ї'нища з 'дерева 'була зроб'лена та'ка; ме^н'не з'вати Ма'р'і'ї'а / із т'ри'ц':ат' 'першого 'року народ'жена; бо то 'ч'опи 'були / дерев'іа'н'і 'ч'опи / трос / то ўни бу'ли прив'іезан'і.*

В історії українського синтаксису другий знахідний вживався при дієсловах-зв'язках різних тематичних груп, зокрема: сприймання, знання, пізнання, володіння, серед яких дієслова *і'мати, 'мати*. Про системне збереження форм другого знахідного в діалектах писав В.М. Брахнов [2, с. 55]. У досліджуваній говірці дієприкметник у складі подвійного знахідного представлений при дієслові-зв'язці *'мати* з семантикою володіння, наприклад: *'яблон'і / с'ливи / 'майу поса'жен'і / смо'родину 'чорну / 'б'ілу / чер'вону 'майу поса'жену.*

Отже, розвиток синтаксичних відношень у структурі мови відображений нині у синтаксичній системі досліджуваної говірки у межах формально-граматичного вираження предикативів станової семантики, складних іменних присудків. Як показує аналіз матеріалу, гуцульська говірка села Богдан зберігає на синтаксичному рівні залишки найдавніших форм предикативних синтаксем. Досліджувана діалектна система відтворює не лише певні граматичні форми глибокої давнини, а й пізніші явища різних часових зрізів, за живим діалектним матеріалом можна простежити динаміку творення тої чи іншої синтаксичної одиниці в історії розвитку української мови від давнини до сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандрівський Д.Г. Говірки Підбузького району Львівської області. – К.: Вид-во АН У РСР, 1960. – 104 с.
2. Брахнов В.М. Придієслівне безприйменникове вживання відмінкових форм у говірках Переяслав-Хмельницького району на Київщині // Діалектологічний бюлетень. – Випуск VI [ред. кол.: В.М. Брахнов

(секретар), І.О. Варченко, Ф.Т. Жилко (відпов. ред.), П.С. Лисенко, О.С. Мельничук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 46 – 57.

3. Булаховський Л.А. З історичних коментарів до української літературної мови. Уваги до старовинних засобів синтаксичного оформлення присудків та їх еквівалентів / Л. А. Булаховський // Наукові записки: Філологічний збірник № 2. – К.: КДУ, 1948. – Т. 7. – Вип. 3. – С. 25–50.

4. Герман К.Ф. Українські говірки північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. – Чернівці «Рута», 1995. – 392 с.

5. Дзензелівський Й.О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я // Діалектологічний бюлетень. – Вип. 5. – К., 1955. – С. 59–78.

6. Добош В.І. Енклітики в південно-західних говорах української мови // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат (Тематичний збірник) / Відп. ред. проф. Й.О. Дзензелівський. – Ужгород, 1982. – С. 136 – 155.

7. Історія української мови: Морфологія / С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова, В.В. Німчук та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – 540 с.

8. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня [общ. Ред., предисл. и вступ. статья: В.И. Борковский] АН СССР. Отд-ние лит-ры и языка. – М: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 1958. – 536 с.

9. Приступа П.І. Говірки Брюховицького району Львівської області / П. І. Приступа. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 135 с.

10. Равлюк М. Дієприкметники і дієприслівники в українській мові / Микола Равлюк. – Кіцмань : З друк. Т-ва «Руска Рада», 1912. – Ч. I – 78 с.

11. Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є.К. Тимченко. – К. : Вид-во ВУАН, 1926. – 118 с.

12. Тимченко Є.К. Номінатив і датив в українській мові. – К.: Вид-во Укр. АН, 1925. – 64 с.

Olena Yusikova

Archaic forms of the predicates of state in the syntactic system of the Hutsul dialect of the village Bogdan Rakhiv district, Transcarpathian region

Summary. The article is devoted to the topic of preservation of archaic features in the syntactic system of the dialect of the village Bogdan Rakhiv district, Transcarpathian region. Among the predicate semantics of an effective system in the dialect most are archaic form of residual perfect. Dialect system reproduces not only certain grammatical forms of antiquity, but also more recent phenomenon, the dialect material can be traced dynamic creation of syntactic units in the history of Ukrainian language from antiquity to the present.

Key words: archaic form of predicate of the syntactic dialects level, perfect, imperfect, aorist, reflexive verbs.

Одержано 31.06.2016 р.